

Luit van der Tuuk

VIKINGEN

Noormannen in
de Lage Landen

(1)

INLEIDING

.....

De heidenen hebben Walcheren verwoest en veel vrouwen in gevangenschap afgevoerd, samen met onmetelijke hoeveelheden rijkdommen van allerlei aard.

(uit: de *Jaarboeken van Xanten*, anno 837)¹

.....

Op 17 juni 837 overvielen de Noormannen de haven- en garnizoensplaats op de noordwestkust van Walcheren, de voorloper van het huidige Domburg. In allerijl werd de verdediging in paraatheid gebracht, maar het was al te laat. De Noormannen stormden hun schepen af en hakten de onvoorbereide verdediging in de pan. Zowel de commandant van het garnizoen als de graaf van Walcheren sneuvelde, net als veel van hun manschappen. De aanvallers namen de bloeiende handelsplaats in en plunderden de rijke voorraden. Aan de nijvere bevolking legden ze een drukende schatting op en vrouwen werden in gevangenschap afgevoerd. Vervolgens voeren ze het binnenland in en plunderden het vermaarde handelscentrum Dorestad op de splitsing van de Rijn en de Lek. Toen de Frankische keizer Lodewijk de Vrome met zijn troepen naar de koninklijke palts in Nijmegen oprukte, trokken de Noormannen zich op Walcheren terug.² Daar waren ze betrekkelijk veilig voor het Frankische leger dat nauwelijks over schepen beschikte om de aanval te kunnen inzetten op een gebied dat meer uit water dan uit land bestond. Friese kooplieden weigerden hun vrachtschepen voor militaire doelen aan de Franken ter beschikking te stellen. De keizer moest dan ook knarsetandend toezien hoe de Noormannen het eiland nog lange tijd als uitvalsbasis voor hun strooptochten gebruikten.

Gouden vingerring van Scandinavische afkomst met drie getwiste gouden draden die aan de uiteinden aaneengesmeed zijn, gevonden bij Wijk bij Duurstede.

Met het debacle van Walcheren zitten we midden in een reeks van gewelddadige optredens van de Noormannen in de Lage Landen. We herkennen het beeld dat vrijwel iedereen van hen heeft: dat van brute woestelingen die voor niets of niemand ontzag hadden. Bij de aanval op Walcheren komt de falende verdediging en de machteloosheid van de Frankische vorsten tot uiting. Ook blijkt de terughoudendheid van de Friese vrachtaarders om de Frankische machthebbers te hulp te schieten. Daarmee zijn meteen enkele belangrijke aspecten van het optreden van de Noormannen in onze streken aan het licht gebracht.

De Noormannenperiode, het twee eeuwen durende tijdvak waarover dit boek handelt, ligt tussen de eerste op schrift gestelde Deense aanval op onze kusten in 810 en hun laatste tocht in het Nederlandse rivierengebied in 1009. Het zwaartepunt ligt in de periode van intensievere contacten tussen 834 en 892, een tijd waarin schriftelijke bronnen nog maar mondjesmaat vloeien.

Het woord *Noormannen* wordt hier, net als bij de middeleeuwse kroniekschrijvers, in een etnische betekenis gebruikt: voor mannen uit het noorden. In menig opzicht kunnen we van Scandinaviërs spreken. De meeste Noormannen waarmee de Lage Landen te maken kregen, waren Denen.

Het begrip *Viking* werd, buiten Scandinavische bronnen, alleen enkele keren in Angelsaksische handschriften gebruikt om plundersaars uit het noorden mee aan te duiden. Misschien kwamen Vikingen oorspronkelijk uit Viken, het district rond de Oslofjord. Op de vlucht voor de Deense overheersing in hun gebied zochten de bewoners van Viken vooral hun heil in Engeland en niet in onze streken. Degenen die naar onze kusten kwamen, werden in de Frankische bronnen *Nord-*

manni, ofwel Noormannen genoemd.³ Zo zullen ze ook in dit boek worden aangeduid. Alleen voor de Noormannen die als piraten rondtrokken en bij ons als plundersaars kwamen, wordt hier de naam Vikingen gereserveerd. Zij komen in hoofdstuk 6 uitgebreid aan de orde.

Plaats van handeling is het gebied van de Lage Landen, de laaggelegen vlakte in de delta's van de Schelde, de Maas en de Rijn waar we tegenwoordig België en Nederland vinden. We kunnen dit gebied nauwkeuriger definiëren als de kuststreek tussen het mondingsgebied van het riviertje de Aa in Frans-Vlaanderen en de Wezer in Oost-Friesland. Voor een belangrijk deel was dit het woongebied van de Vlamingen en de Friezen. Juist in dit gebied hebben de Noormannen een bijzondere rol gespeeld. Hun optreden bij ons kan echter niet los worden gezien van wat zich in een veel groter gebied afspeelde, in het Frankische Rijk waartoe de Lage Landen behoorden, in Engeland en Ierland en vooral in de Scandinavische wereld. We richten ons dan ook niet alleen op de Lage Landen, maar oriënteren ons op een veel groter gebied.

Als we de gebeurtenissen in onze streken in een breder perspectief bekijken, ontvouwt zich een complex strijdtoneel van macht en intrige, van mannen die eropuit waren invloed op het politieke toneel uit te oefenen. Dat waren niet alleen Noormannen, maar ook Frankische koningen, rijksgroten en plaatselijke potentaten. Een groot deel van de strooptochten van de Noormannen in onze streken blijkt, net als de aanval op Walcheren, politiek geïnspireerd te zijn. Het waren dus niet zomaar tochten om louter buit te vergaren.

Harry Mulisch zei het al: geschiedenis is gestolde politiek. Dat geldt zeker ook voor dit boek. Een groot deel gaat over staatkundig-politieke ontwikkelingen. Deense edellieden hadden belangrijke posities in onze streken ingenomen. Ze kregen politieke macht en werden door de Frankische koningen beloond met goederen in de Lage Landen. Dit 'Friese model' zou pas na een halve eeuw navolging vinden in andere delen van het Frankische Rijk, zoals in Normandië en in de Loiremonding. Tot die tijd namen de Denen bij ons een unieke positie in. Aanvankelijk werden onze drassige kustgebieden in de periferie van het Frankische Rijk als weinig interessant beschouwd. Maar met de komst van de Denen veranderde dat. De Lage Landen werden een speelplaats voor Scandinavische *warlords* en voor hen een springplank naar de West-Frankische en Engelse kusten. Daarom is het vreemd te moeten constateren dat de verrichtingen van de Noormannen in onze streken internationaal onderbelicht zijn gebleven.⁴ De kolonisatie van het Noord-Amerikaanse continent heeft bijvoorbeeld veel meer aandacht gekregen, terwijl die slechts is aangetoond door enige schamele bewoningssporen en vage aanwijzingen in IJslandse saga's. Een deel van onze geschiedenis werd zelfs door de middeleeuwse kroniekschrijver Dudo van Saint-Quentin gekaapt om het roemruchte verleden van de Normandische hertogen op te tuigen.⁵

Tijdbalk

- 768 Karel de Grote aan het bewind
- 772 Begin Saksische opstand
- 793 Vikingaanval op Lindisfarne in Engeland
- 800 Karel de Grote tot keizer gekroond
- 810 De Deense koning Godfried valt de Friese kusten aan
- 812 Deense troonstrijd
- 814 Dood van Karel de Grote, Lodewijk de Vrome aan het bewind
- 820 Mislukte Vikingaanval op de Vlaamse kust.
- 826 Koning Harald Klak in Mainz gedoopt
- 830 Begin opstand zonen van Lodewijk de Vrome
- 834 Begin plundertochten in Nederland, eerste aanval op Dorestad
- 837 Grootscheepse Noormannenaanval op Walcheren
- 839 Harald junior en Rorik krijgen Dorestad in handen, de plunderingen stoppen
- 840 Dood Lodewijk de Vrome
- 841 Harald junior krijgt het Zeeuwse kustgebied in leen
- 843 Verdrag van Verdun, het Frankische Rijk in drie delen gesplitst
- 845 Rorik begint een reeks aanvallen op het rijk van Lotharius I
- 850 Rorik wordt hertog van *Frisia* en graaf van Dorestad, de aanvallen stoppen
- 852 Moord op koning Harald Klak in Oost-*Frisia*
- 855 Dood van Lotharius I
- 857 Rorik vestigt zich enige jaren nabij de Deense grens
- 863 Laatste aanval op Dorestad
- 864 De Vlamingen verdrijven de plundersaars
- 867 Rorik wordt tijdelijk uit *Frisia* verdreven
- 869 Dood van Lotharius II
- 870 Verdrag van Meerssen, het rijk van Lotharius II wordt verdeeld
- 873 Rodulf wordt in Oostergo tijdens een gevecht gedood
- 878 Alfred de Grote verjaagt het 'Grote Leger' uit Engeland
- 879 Het 'Grote Leger' begint plunderingen in Vlaanderen
- 881 Vanuit Asselt strooptochten tot diep in het Frankische Rijk
- 883 Karel de Dikke sluit een verbond met Noormannenleider Godfried de Jongere
- 885 Godfried de Jongere wordt door de Franken vermoord in de Over-Betuwe
- 887 Noormannenleider Siegfried sneuvelt bij een aanval op *Frisia*
- 890 Hernieuwde plunderingen van het 'Grote Leger' in Vlaanderen
- 891 Het 'Grote Leger' in Leuven verslagen
- 892 Het 'Grote Leger' vertrekt naar Engeland
- 994 Aanvallen in Oost-*Frisia*
- 1006 Noormannen plunderen Tiel
- 1009 Noormannen voor de poorten van Utrecht

Overzichtskaart van de Lage Landen in de vroege middeleeuwen.

De lange reeks van plunderingen in de Lage Landen wekt de indruk van algehele misère. Toch is het gangbare beeld van een door de voortdurende invallen verwoest land onjuist en moet op zijn minst genuanceerd worden. Het aantal strooptochten van de Noormannen in onze streken was gering, zeker als we die afzetten tegen de vele rooftochten die de Frankische legers in dezelfde periode hebben ondernomen. Frankische soldaten gingen net zo tekeer als Noormannen, of erger, maar daarover doen de schriftelijke bronnen meestal het zwijgen toe. Het optreden van de Noormannen zorgde juist voor een economische impuls, geld en goederen kwamen in circulatie, nieuwe markten werden aangeboord. Door deze dynamiek floreerden handelscentra, een bloei waar vooral onze streken van profiteerden.

Maar voor de geestelijken die de gebeurtenissen van hun tijd beschreven, telde alleen de gewelddaden van de in hun ogen nietsontziende heidenen. Duivelsaanbidders werden ze genoemd.⁶ Voor de xenofobe monniken mochten de ongebruikelijk uitgedoste vreemdelingen met een onbekende tongval de personificatie van de antichrist zijn, voor de gewone man waren zij niet onbekend. Al vanouds onderhielden de bewoners van onze kusten betrekkingen met de Noormannen. Vooral Friese koopvaarders hadden intensieve contacten met hen. Sterker nog, tijdens Vikingexpedities bevonden zich nogal eens Friezen binnen hun gelederen. Blijkbaar kwamen niet alle Vikingen uit het noorden.

De tegenstelling tussen het vertekende beeld van de agressieve noorderlingen dat de middeleeuwse monniken schetsten, en het genuanceerdere spectrum van hun ambities, is de rode draad die door dit boek heen loopt. Die blijven we volgen tijdens onze speurtocht naar hun optreden. Wie waren de Noormannen en waar kwamen zij vandaan? Waarom zeilden zij naar verre kusten en wat kwamen zij bij ons doen? Hoe handelden zij in onze streken en hoe reageerde de lokale bevolking op hen?

Voordat we op zoek gaan naar antwoorden op deze vragen, schetsen we de situatie van de Lage Landen aan de vooravond van hun komst. We kunnen hun optreden beter in het juiste kader plaatsen als we ons daarvan een beeld vormen. Zo konden we uit de inleidende woorden over de aanval op Walcheren al iets van de plaatselijke waterrijke gesteldheid proeven, een omstandigheid die de Denen niet vreemd was. De Franken hadden daarentegen geen enkele maritieme traditie. Zij moesten met een zwaar uitgeruste cavalerie moeizaam hun weg door de zompige laaglanden zoeken.

Van schorren en slikken, vazallen en koningen

In de periode waarin de Noormannen in onze streken verschenen, troffen zij een echt natuurlandschap aan. Het was nauwelijks door de bevolking beïnvloed. Daarvoor woonden er eenvoudig te weinig mensen. Die waren dan ook grotendeels overgeleverd aan de werking van de natuurkrachten, aan weer en wind, aan storm-

Het gebied dat de Noormannen bij ons aantroffen was drassig en door wateren doorsneden. Het kustlandschap was dynamisch. De grenzen tussen land en water verschoven voortdurend in een gebied waarvan de klassieke auteur Plinius zich al afvroeg of het tot het land of tot de zee gerekend moest worden. De bewoners moesten zich in dit beweeglijke landschap staande houden. Menselijke ingrepen hadden nog maar een geringe invloed op de omgeving.

vloeden en overstromingen. In dit landschap vormde het water bijna overal een constante factor.

In de kustgebieden had zich een vrijwel ononderbroken strook van strandwallen en duinen ontwikkeld. Door voortdurende afslag, een proces dat nog altijd voortduurt, lag de oude kustlijn veel – soms kilometers – westelijker dan tegenwoordig. De bijna geheel gesloten kuststrook had gedurende vele eeuwen een stagnatie van de waterafvoer naar zee veroorzaakt. Daardoor waren uitgebreide lagunes met stilstaand water ontstaan, waarin zich op grote schaal veenkussens hadden ontwikkeld. Het veenpakket was op den duur boven het zeeniveau uitgegroeid en vormde uitgestrekte, schaars begroeide vlakten. Hoewel deze gebieden over het algemeen veilig boven het hoogwaterpeil lagen, waren ze toch erg drassig en nauwelijks toegankelijk. Slechts op enkele plaatsen was een voorzichtig begin gemaakt om dit desolate gebied te ontginnen.

Dit gebied is bijna geen land. Het is zo met water doordrenkt dat de bodem niet alleen meegeeft en je voeten opzuigt op plaatsen die duidelijk moerassig zijn, maar ook waar de bodem iets vaster lijkt te zijn, wordt deze door voetstappen in beweging gezet.

(Observatie van een bezoeker aan onze streken aan het einde van de derde eeuw)⁷

Door stormvloeden ontstonden er op den duur zeegaten in de kuststrook en kreeg de zee vrij spel achter de beschermende duinen. Hierdoor kon de zee steeds verder het land binnendringen, waarbij enige uitgebreide zeearmen ontstonden met vertakkingen die diep landinwaarts reikten. Vooral langs de Vlaamse kust en in Zeeland werd het veenpakket door getijdenstromen aangetast. Zo ontstond in Vlaanderen het estuarium van de IJzer en het grote krekensysteem ten noorden van Brugge.

De zee voerde bij elk hoogtij klei aan, waardoor zich schorren of kwelders vormden. Deze uitgebreide, met gras begroeide kleivlakten boden wel een steviger ondergrond dan de zompige veenkussens, maar ze liepen bij hoogwater dikwijls onder. Daardoor was bewoning moeilijk en waren de schorren slechts geschikt om er schapen op te laten grazen. Bonifatius' biograaf Willibald typeerde het gebied als moeilijk bereikbaar, drassig en door wateren doorsneden.⁸

Langs de rivieren hadden zich hogere oeverwallen gevormd. De lagere komgronden achter de oeverwallen waren voornamelijk moerassige, ondoordringbare poelen met riet. Doordat de onbedijkte rivieren regelmatig van loop veranderden, konden zich steeds nieuwe hoger gelegen gronden vormen. Deze beboste stroken in het rietlandschap waren niet zelden relatief hoog opgeslibd en lagen aan ongevaarlijke dode rivierarmen. Deze oudere oeverwallen boden daardoor ideale vestigingsmogelijkheden voor de lokale bevolking.

In het binnenland waren mensen minder kwetsbaar, doordat de gevaren van de zee en de rivieren minder vat op hen hadden. Hier treffen we voornamelijk hogere zandgronden aan die met loofbossen begroeid waren. Veel van deze gebieden werden begrensd door ondoordringbare venen en moerasbossen.⁹

Onze streken waren in de vroege middeleeuwen onvoorstelbaar dun bevolkt. De hele bevolking van het gebied van het huidige Nederland zou gemakkelijk in een sportstadion zoals de Amsterdam Arena gepast hebben.

In het laagland was er voornamelijk bewoning op de stroomruggen van de rivieren en op de strandwallen langs de kust. Ook op hogere delen in de kweldergebieden woonden mensen, vaak op terpen. Op veel plaatsen was kleinschalige landbouw mogelijk, en op de nattere delen konden schapen of koeien worden ge-

weid. Landbouwnederzettingen vormden met hun omringende akker- en weilanden in cultuur gebrachte 'eilanden' in een grotendeels onontgonnen land, waarin ondoordringbare bossen en moerassen domineerden.

Het kustgebied was voor vroegmiddeleeuwse begrippen relatief dichtbevolkt. Op Texel woonden gemiddeld dertig mensen op een vierkante kilometer. In minder dichtbevolkte gebieden, zoals op de hogere zandgronden, woonden maar vijf mensen op een vierkante kilometer. Langs de kust treffen we vooral in het Fries-Groningse terpengebied en op de geestgronden in Kennemerland en het Rijnland bevolking aan. In het rivierengebied waren met name de oostelijke Betuwe en het gebied van de Kromme Rijn en de Utrechtse Vecht relatief dichtbevolkt. Zuidelijker vinden we bewoningsconcentraties in het gebied van de Schelde en de Leie, in Artesië rond Atrecht, in het noordelijke deel van Henegouwen en in delen van de Ardennen, vooral langs de Maas.¹⁰

Ten zuiden van de grote rivieren was vervoer nog wel mogelijk over de vaak vervallen Romeinse wegen, maar noordelijker werd bijna alles over water getransporteerd. Bewoners van de noordelijke gebieden waren daardoor vanouds met scheepvaart vertrouwd geraakt.

Opengewerkte bronzen 'schildpad'-fibula uit de negende of tiende eeuw. Dit soort grote mantelspelden werd door Scandinavische vrouwen gedragen.

*De heidenen hebben Walcheren verwoest en
veel vrouwen in gevangenschap afgevoerd,
samen met onmetelijke hoeveelheden rijk-
dommen van allerlei aard.*

— *Jaarboeken van Xanten, anno 837*

In navolging van middeleeuwse monniken beschouwen we de Vikingen te vaak nog als duivelse plundersaars uit het noorden. In *Vikingen: Noormannen in de Lage Landen* wordt dit simplistische beeld genuanceerd.

Luit van der Tuuk beschrijft de bonte stoet van kooplieden, ballingen en avonturiers die van de achtste tot de tiende eeuw onze landstreken aandeden. Hij schetst een kleurrijk beeld van deze even roerige als onderbelichte periode uit de geschiedenis van de Lage Landen. De tekst is geïllustreerd met authentieke citaten en veel uniek beeldmateriaal. Een prachtig standaardwerk over de Vikingen in Nederland en België.

Luit van der Tuuk (1954) is conservator van Museum Dorestad en beheerder van de Noormannenwebsite Gjallar. Met zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de W.A. van Es-prijs. Zijn laatstverschenen boek, *De Friezen*, beleefde herdruk op herdruk.

www.omniboek.nl

NUR 684

ISBN 978 94 019 0682 1

9 789401 906821

Omniboek